

PAP JÓZSEF

A PASSZÍV ELLENÁLLÁS OLVASATAI A 19. SZÁZADI SZÖVEGEKBEN

„Van nekünk Ausztria
ellenében egy, bár
lassan munkáló,
de biztos hatású
fegyverünk; nem ujat
mondok, mert sokszor
mondva volt: a passiv
ellentállás.”

■ „Két út volt nyitva e részben, ti. vagy a néma ellenállás sulyával az erőszaknak ellenszegülni és így azt idővel annyira megsibbasztani, hogy az kénytelen legyen utoljára engedni, – vagy pedig az erőt erővel megtörni és felhasználván az első kedvező alkalmat, síkra lépni elszántan és mindent mindenért kockáztatni.”¹ Ezekkel a szavakkal Éber Nándor Deák-párti képviselőjelölt fordult 1869. március 6-án a széki kerület választóihoz. A jelentős figyelmet kiváltó beszédet a *Vasárnapi Újság* a következőképpen jellemezte: Éber egy „kitűnő program-beszéddel [lépett fel – P. J.], melyben a közjogi alap mellett határozottan nyilatkozik s követendő politikánkat és a reformokat hangsúlyozza”.² Jelenleg azonban nem a közjogi tartalom miatt szeretnénk az olvasó figyelmét az emigrációból 1867-ben hazatérő és diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Éberre és szavaira irányítani, hanem a közelmúltat, az 1850-es éveket és a kiegyezés előzményeit értelmező részeket szándékozzuk kiemelni. Éber ugyanis olyan problémát közelített meg kortesnyilatkozatában, mely jelen írásnak is központi elemét képezi, ez pedig a passzív ellenállás kortársi értelmezése és értékelése.

Mielőtt részletesebben foglalkoznánk Éber beszédével és a kortársi megnyilatkozások egy részével, néhány szóban értelmeznünk kell magát a passzivitás politikáját. Korábbi írásainkban részletesen foglalkoztunk a passzív ellenálláshoz kapcsolódó mítoszokkal, azok formálódási folyamataival, most azonban nem szeretnénk megismételni a korábban megfogalmazott gondolatokat, hanem elsősorban a korban megjelenő értelmezési lehető-

ségeket fogjuk áttekinteni. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy amikor a passzív ellenállás mítoszáról írunk, akkor nem arra akarunk utalni, hogy a magyar társadalom elfogadta volna az osztrák hatalom lojalitását, azonosult volna azzal. A fennmaradt forrásokból, a korszak elejéről származó titkosszolgálati jelentésekből ismert a kialakuló elnyomó rendszerrel kapcsolatos általános ellenszenv. A politikai elit azonban saját magatartásának magyarázására és legalizálására a mítoszteremtés eszközeit alkalmazta. A visszaemlékezések, az önéletrészek az 1848–49-es szerepre koncentráltak, és elfeledkeztek arról, ami azután következett.

A passzív ellenállás mint egy elnyomó hatalommal való speciális konfrontációt leíró fogalom, ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk, az 1860-as évek politikai köznyelvében is létezett. A „nem cselekvésben” megnyilatkozó társadalmi ellenállást jelölték vele, mellyel az egyén – hangsúlyozottan – a maga módján, a lehetőségeihez mérten járult hozzá a hatalom működésének akadályozásához, és így ezzel a – gyakran titkos – konfrontálódással segítette elő annak bukását. Az egyéni magatartásformáknak voltak, lehetnek a kortársak (és nem csak kortársak) számára végletes, így egyértelmű megítélés alá eső esetei, hiszen természetesen a hatalommal való egyértelmű konfrontációnak számított az emigráció vagy a magyarországi titkos mozgalmakban való részvétel. A kollaboráns magatartás azonban már korántsem ilyen egyértelmű kategória, ennek megítélése már nézőpont kérdése lehetett. Kollaborációnak számíthatott akár maga a nem cselekvés, a hatalommal szembeni néma magatartás, legalábbis az ellenállást nyíltan felvállalók, személyes egzisztenciájukat veszélyeztetők szemében. Ezzel ellentétben akár a hatalmi struktúrában szerepet vállalók is ellenállókká válhattak a maguk módján, hiszen titokban akadályozhatták a hivatal működését. A politikus kezében, a politikai szövegekben ennek a problémának a kezelését szolgálhatta a passzív ellenállásra való hivatkozás, ami a nem cselekvést és bizonyos esetekben a hatalommal való kooperációt emelte az ellenállás körébe.

A kollaboráció különböző olvasatai

■ Elsőként a hatalommal együttműködő emberek tevékenységének értékelési lehetőségeit tekintjük át két egymástól igen eltérő példa – a felmentés és az elhallgatás – segítségével.

A felmentett: Kecskeméthy Aurél, a magyar érzelmű cenzor

■ A hivatalával a közt segítő, így politikailag helyesen cselekvő személyre jól ismert példát szolgáltat Kecskeméthy Aurél. Az önkényuralom alatt cenzori állást vállaló, hányattatott sorsú Kecskeméthy elméletileg a kollaboráns tipikus példáját jelenthette kortársak, így az újságíró Falk Miksa számára is, hiszen a cenzort tekinthetjük a szabadelvű újságíró legfontosabb ellenfelének. De valami egészen más kép bontakozik ki róla a Falk Miksa által írt, közismertnek tekinthető, a *Kor- és jellemrajzok* című munkában napvilágot látott jellemzésből.³ Falk egy 1890-ben írt cikkében a következő szavakkal szólt a *Magyar Sajtó* című lapban szerepet kapó, ott tárcacikkeket író Kecskeméthyről: „Aurél barátunknak, mondom, furcsa helyzete volt; ő ugyanis, mint rendőrségi biztos a rendőrség sajtóhivatalához volt beosztva és ott cenzori munkát végzett, különösen pedig a magyar irodalmi termékek ellenőrzésével volt megbízva. A bécsi hatóság, mikor megtudta, hogy Kecskeméthy az új magyar lap munkatársai közé tartozik, teljesen meg volt nyugtatva, de teljesen meg voltunk nyugtatva mi is, mert tudtuk, hogy Kecskeméthy, hivatalos állásának dacára is, magyar érzelmű ember, a ki soha sem fog bennünket elárulni.”⁴

Az 1850-es években újságíróként dolgozó Falk Miksa tehát 1890-ben határozotlan felmentette a cenzor Kecskeméthyt. Kecskeméthy – Falk olvasatában – Johann von Kempen rendőrminiszter embereként, a lap pedig a rendőrminiszter és Alexander Bach belügyminiszter „aknaharcz”-ának egyik fontos terepeként jelenhetett meg. A *Magyar Sajtó*, Kempen védőszárnyai alatt, magyar érzelmű irányvonalat tudott képviselni, mely felett a mindenható belügyminiszternek nem volt hatalma – legalábbis így nyilatkozott Falk 1890-ben.⁵

Kecskeméthy azonban a naplójában többször őszintén vallott identitásáról, Falkhoz fűződő kapcsolatáról. Ezekben a sorokban azonban kissé más képben jelenik meg előttünk az ún. nemzeti cenzor. 1856. június 22-én például a következőképpen fogalmazott Kecskeméthy: „A nemzetiségi s állampolgári érzületem közt létez meg hasonlóság, melyet kiegyenlíteni csak nehezen megszerezhető elfogulatlanság képes, az óhajtott kiegyenlítéshez jóval közelebb hozott; e nemzet nem egyedül száma miatt van másodrend szerepre rendeltetve; ne tagadjuk meg azért; inkább vagyok magyar, mint cseh vagy német; de mindenekelőtt az ausztriai birodalom polgára vagyok, s csak mint ilyen vagyok magyar. Ez oly egyszerű, de mi kevésnek fér ez fejébe azok közül, kik publicistáknak, közszerepre hivatottnak hiszik magukat. Magyar politika nincs, mert nem volt soha; csak ausztriai politika létezhetik; a közbirodalom solidáris jóléte; ha van és lehet harc, ezért kell lenni; a separatismusnak nincs józan alapja, csak zavaros érzelmek.”⁶

Az 1856-ban még Falkról meleg szívvel író ausztriai polgár 1860-ban – a konzervatívok hívévé válva – már egészen másként írt identitásáról: „Falk Miksával véleménykülönbségek. Ő a henye tudósok szenvedőleges, én az aristokraták tevételes politikájához szítok. Egyébiránt Falknak könnyű metier a politika: neki nincs magyar szive. Mint mondám is neki cosmopolitika forradalmi dogmáira: köztünk az a különbség, hogy én magyar vagyok, te nem.”⁷

Kecskeméthy naplója tehát egészen más képet közöl a cenzorról, mint ahogyan azt a visszaemlékező Falk láttatta. A naplóból inkább egy komoly anyagi gondokkal és állásokért kilincselő, azért akár még a (re)katolizálást vállaló, küzdő ember képe bontakozik ki előttünk. Egy olyan emberé, akinek tevékenységére a megélhetés kényszere jobban rányomta a bélyegét, mint az elvhűség. A Bachhal közeli kapcsolatban lévő zurnalizista a rendszer delén saját szavai alapján azonosult az önkényuralom világával. A napló által közvetített magatartás és identitás nehezen illeszthető azonban a passzív ellenállás mítoszrendszerébe, a szereplő azonban mégis a felmentett kollaboránsok közé került.

Az elhallgatott múltú Bach-huszár, Hőke Lajos

■ A passzív ellenállás elméletének és gyakorlatának legteljesebb leírása Hőke Lajos *Magyarország újabb kori története* című munkájának II. kötetében jelent meg az 1890-es évek elején. Nem szándékunk ennek a munkának részletes bemutatása, hiszen azt már többször megtettük, jelenleg mint karaktertípus foglalkoztat minket Hőke alakja. Az említett szövegről már korábban bizonyítottuk, hogy nem Hőke tollából származik, azóta Hermann Róbert meggyőzően érvelt Jakab Elek szerzősége mellett, amit egyértelműen el is fogadhatunk.

Jelen esetben azonban a problémát más oldalról közelítjük meg. Ugyanis az foglalkoztat most minket, hogy a Hőke-szövegeket közlő, azokat egységes munkaként megjelenítő és – mint Hermann-nál olvashatjuk –, Jakab Elek írásaival kiegészítő Szabó Ferenc eleméri plébános miért tartotta fontosnak elhallgatni Hőke múltját, nevezetesen a Bach-korszakban való hivatalvállalását. A felmentés itt talán másként érkezett meg, hiszen csak a nagyon figyelmes olvasó választja ketté a szöveg különböző

ző rétegeit, és ekkor derülhet ki csupán, hogy a passzivitás leírója nem lehet Hőke. Magunk a mítoszteremtés vagy legalábbis a mítosznak való megfelelés igényét tartjuk a szerkesztő-szövegközlő magatartása okának.

Hőke ugyanis vállalta tevékenységét, sőt írt is arról, azonban a nem sokat idézett sorai egyáltalán nem illeszkedtek a passzív ellenállás világáról kialakított képbe. A szolnoki visszaemlékezései 1890-ben, egy évvel a halála előtt jelentek meg a *Jász-Nagy-Kun-Szolnok* című lapban.⁸ A március 16-ai cikkében például az abszolutizmus 11 évét Szolnok első aranykorának minősítette, hiszen megyei tisztviselők töltötték meg a kisvárost, és ez valódi fejlődést eredményezett a település életében. A passzív ellenállás szempontjából azonban a sorozat április 13-ai cikke jelenti a legérdekesebb darabot. Ebben Hőke, egyéb társadalmi és egyházpolitikai események mellett, beszámolt egy szolnoki bálról, amit a megyei törvényszék hivatalnokai szerveztek 1853 elején a lakosság számára. „A főrendezők amennyi nemzeti háromszínű szökkélő szövet volt a szolnoki boltokban, összevették s a terem falait, plafondját mind telefigurázták vele.” Hőke is a szervezők között volt, ő fogadta a vendégeket. „A táncvigalom csárdással kezdődött, azután keringővel folytatják.” A passzív ellenállás éveinek mintha inverze, szarkasztikus paródiája jelenne meg e sorokban: a Bach-huszárok feldíszített termekben csárdást táncolnak a magyar leányokkal. A cikk zárósorai pedig a rendszer bukását és annak következményeit mutatják be: „Akik tíz év alatt bármi okból hivatalhoz nem juthattak, most éppen az érdemöknél fogva jutalmat, hivatalt követeltek maguknak. Az egri megyei gyűlésen felolvasták az 1848-iki bizottsági tagok neveit. Aki ezóta bármi kis hivatalt viselt; rákiáltották: meghalt! holott volt köztük sok honvéd, ki a hazáért vérzett. Ilyen volt a szolnoki tisztviselők közül is vagy husz... Ámbár az akkori közvélemény szerint én is meghaltam, most harminc év múlva is élek, és a szolnoki élményeimből egynémit, bár az írás a 77 éves beteges, de ép kedélyű embernek már nehezen megy, íme közölni is bírtam” – szöveget keserű iróniával a szerző.

Deák Ferenc három levele

■ A két kevésbé ismert szereplő után röviden szólni kell Deák Ferenc szerepéről, annak értelmezési lehetőségeiről. Hiszen a passzív ellenállás magatartásformáját szinte egyöntetűen hozzá kapcsolja az elmúlt 150 év (szak)irodalma.

Deák a példamutató politikus

■ Közismert tény, hogy Deák az 1850. április 25-én Kehidán írt levélben az „imént elmúlt idők szomorú eseményei”-re és a fennálló viszonyokra hivatkozva visszautasította Anton Schmerling birodalmi igazságügy-miniszter felkérését, melyben „a magyar magánjog körébe tartozó több kérdés iránt” rendezett tárgyalásra hívta fel őt.⁹ A levéllel kapcsolatos ismereteket már korábban pontosítottuk, ekkor szoltunk arról, hogy a levelet nem az általánosan idézett megjelenési helyén, az *Ost-Deutsche Post* hasábjain kell keresnünk, hanem a *Wanderer* július 10-ei számában. Annál a lapnál, ahol ebben az időben épp a fentebb említett, a *Pesti Napló*val is kapcsolatban álló Falk Miksa írta a magyarországi vonatkozású cikkeket.

Hermann Róbert kutatásai alapján tudjuk, hogy a levélről 1862-ben történt először említés, a teljes szöveget pedig első alkalommal – a téves megjelenési hely említésével – Kónyi Manó közölte 1882-ben. A fentiekben említett Jakab Elek-féle szövegben kapott különös jelentőséget Deák levele, hiszen azt olvasva és lemásolva döntöttek a nagyszabeni börtön rabjai a passzív ellenállás mellett. Így válhatott Deák a mozgalommá szélesedő magatartás vezérévé. A szerzőt azonosító Hermann

azonban nemcsak arra hívta fel a figyelmet, hogy a különböző átvételekben hogyan emelkedett a kezdeti néhány tucat másolat több ezer példánnyá, hanem arra is, hogy Jakab Elek 1850. április 26-áig raboskodott a nagyszabedi börtönben, tehát ott biztosan nem olvashatta Deák előző nap kelt írását. Az tény, hogy a Kónyi-féle szövegközlés után 10 évvel megjelenő „Hőke”-munka szintén az *Ost-Deutsche Postra* hivatkozik. Azt azonban már nem tudjuk eldönteni, hogy Jakab hol találkozott először a levéllel egy korabeli közlésben, és csak a megjelenési helyet és pontos tartalmat vette át Kónyitól, vagy esetleg minden tekintetben Kónyi volt a fő forrása.

A levélhez kapcsolódva tehetők fel talán a legfontosabb kérdések: pontosan mit nem vállalt el Deák Ferenc, és mi lehetett magatartásának az oka? Ki kell emelni, hogy a haza bölcse nem egy állást utasított el, sőt azt is kijelenthetjük, hogy klasszikus értelemben vett fizetések állást még az alkotmányos periódusokban sem töltött be. Így tehát magatartása kevésbé jelenthetett olyan példát, melynek alapján a hivatalnokok, vármegyei tisztségviselők az állások visszautasítására szánhatták volna el magukat. Deákot egy bizottsági munkára kérték fel, ahol azonban talán nem is elsősorban a szakértelmére volt szükség, hanem a személyében rejlő legitimációs lehetőségre. Ha ugyanis a Batthyány-kormány volt minisztere tárgyalni kezd a szabadságharcot leverő, az országot törvénytelen módon a Birodalomba integráló hatalommal, elismeri annak tárgyalási pozícióját, tehát legitimálja a rezsimet. Schmerlingnek éppen erre lett volna leginkább szüksége, hiszen bizonyára akadt más személy is, aki kiválóan értett a magyar jogrendszerhez, de ő nem volt korábban minisztere az országnak. Deák hasonlóan ahhoz, ahogy majd 1860 decemberében nem lesz hajlandó részt vállalni a hercegprímási értekezlet választási rendszert meghatározó ülésén – hiszen ezzel még akkor is elismerte volna azt a Ferenc József által hirdett alapelvet, hogy az áprilisi törvények jogérvényüket veszítették, ha ott az V. törvénycikk mellett érvel –, 1850-ben is egyértelműen érzékeltette helyzetét, mint az első felelős magyar kabinet liberális minisztere utasította vissza a törvénytelen jogokkal élő liberális miniszter felkérését. Magatartása tehát a politikai passzivitásra, a tárgyalások elutasítására jelenthetett példát, de – mint látjuk – más esetében ez sem volt ennyire egyértelmű.

A hatalommal való együttműködésre biztató Deák Ferenc

■ Deák 1850-es évekbeli tevékenységének fontos eleme a Szőgyény-Marich Lászlóval való kapcsolatának alakulása. Az időszakból származó szerény deáki hagyaték különösen fontos, de az előbbinél sokkal ritkábban idézett darabjai, a két politikus közötti levélváltás dokumentumai. Pedig Szőgyény azon kevés ember közé tartozik, akiről biztosan tudjuk, hogy útmutatást kért Deák Ferenc-től arra vonatkozóan, hogy a számára felkínált hivatalt, a birodalmi tanácsi tagságot elvállalja-e.

Szőgyény, az 1851-re vonatkozó emlékirata szerint, sokáig habozott a birodalmi tanácsi tagsággal kapcsolatos döntés ügyében, mivel „a kormány elveivel miben sem értettem egyet és irányának megváltoztatásához mi reményem sem volt” – írta. Mivel azonban nem akarta megsérteni a császárt, és úgy vélte, talán ezen az úton lehetőséget kaphat a birodalmi politika befolyásolására, habozott a felkérést visszautasítani. Ezért miután „Bécsből és Pestről barátaim és elvrokonaim számos levélben biztattak az állás elfogadására, sőt Deák Ferenc is, kivel levelezésben nem álltam, de kinek ez alkalomból tanácsát kikértem, igen szívélyesen és méltányosan nyugtatta meg scrupulusaimat: elhatároztam magamat ez állás elfogadására” – folytatta a visszaemlékezését.¹⁰

Deák idézett válaszában a legfontosabb részletét talán a következő sorok tartalmazták: „Engedje meg Nagyméltóságod ismételnem, a mit föntebb mondtam: hogy

azon férfiak iránt, a kiket tiszta jellemük és jobb, nemesebb egyéniségük miatt a szónak legszebb, legvalódibb értelmében tisztelik, erős és ingatlan az én bizalmam. Nagyméltóságodat félreérteni akkor sem fogom, ha valamely lépését nem értem.”¹¹ A visszautasításra való felszólítás helyett tehát a biztatást és a töretlen bizalmat jutatták kifejezésre Deák szavai. Deák Szőgyénynek szóló levele nem maradt titokban a jól értesült kortársak előtt. Antunovics József 1850. július 15-én írt levelet Kecskeméthy Aurélnak, melyben kifejtette, hogy nem látja célszerűnek az adott körülmények között a konzervatívok politikáját támadni, hiszen abban az időpontban ők voltak azok, akik valóban tehettek valamit az ország érdekében. „Deák is, mint hallom, éppen emiatt nem tesz semmi akadályt a konzervatív urak céljainak” – utalt Deák Szőgyényhez írt levelére.¹²

Deák még 1854 decemberében is a további hivatalviselést javasolta az újra hozzáfutató Szőgyénynek. „...ha azon becsülés és tiszta, ingatlan tisztelet, melylyel irántad vagyok, növekedhetnék, bizonyosan növelné az, hogy áldozatul hozod idődet, örömeidet, nyugalmodat helyzetednek csak azért, hogy valami jót eszközölhess közügyre és egyesekre, s nem riadsz vissza még akkor sem, midőn a kivihető csak igen csekély...”¹³ – nyilatkozott levelében Deák, mely sokkal többet jelenthetett Szőgyény számára egyszerű biztatásnál.

Deák és a birodalmi tanácsos kapcsolatát tovább árnyalja, hogy a volt igazságügy-miniszter a személyes jó viszony ellenére sem volt hajlandó hivatalosan tanácskozni az osztrák államhatalomban részt vevő Szőgyény-Marich Lászlóval. Deák számára mást jelentett Szőgyény állásvállalásának magánemberként való támogatása, és mást a birodalmi tanácsossal, tehát az általa törvénytelennek és ideiglenesnek tekintett államhatalom képviselőjével való hivatalos tanácskozás. A személyesen vállalt politikai passzivitás ugyanis inkább ezt takarta. Szőgyény visszaemlékezése szerint Deák 1859-ben úgy vélte, hogy „az 1848–diki törvények alapján egybehivandó magyar országgyűlés által véli egyedül a törvényes rendet helyreállíthatónak, a mely úton azután a Magyarország és a birodalom közti viszonyok a változott körülményekhez képest rendezendők lennének.”¹⁴

De a deáki állásponttal és az erre vonatkozó forrásainkkal kapcsolatos kérdéseket csak bonyolítja, hogy a fenti szöveget közlő Kónyi Manó „megfeledkezett” Szőgyény visszaemlékezésének az ezt követő sorairól – ugyanis eddig szó szerint vette át Szőgyény szövegét –, és nem tett említést arról, hogy a szöveg ezen a helyen még nem ponttal zárult. Szőgyénynél itt csak pontosvessző következik, majd pedig a következő olvasható: „opportunitás szempontjából azonban megengedte, hogy talán az 1848 előtti törvények alapján is lehetne a rendezést eszközölni, mire azután Széchenyi azt monda: »Deák Ferencz még a zalaegerszegi megyeház ablakából nézi a világot«.”¹⁵ Arra nem tudunk választ adni, hogy Deáktól származónak tekinthetők-e a visszaemlékezésben szereplő, az 48-as alap alternatívájaként megjelenő, 1848 előtti alapon való megegyezés lehetőségét nyitva hagyó gondolatok, vagy az októberi diploma utólagos igazolását kell bennük látnunk. (Véleményünk szerint inkább az utóbbi olvasatnak van nagyobb valószínűsége.) Az azonban jól érzékelhető, hogy a deáki politikai felfogásról kialakított képhez nem illeszkedő szöveg – valószínűleg nem véletlenül – kimaradt a Kónyi Manó által szerkesztett munkából

Az ellenálló elit, a passzív ellenállás az országgyűlési vitákban

■ Az ismert szereplők és az utólagos értelmezési lehetőségek után nézzük meg, miként használta a fogalmat a kor politikai elitje, milyen kontextusban jelent meg az az 1861-es országgyűlési vitáiban. Annyit előzetesen szükségesnek látunk leszögezni, hogy a passzív ellenállást az „elmúlt 12 évvel” kapcsolatos megszólalásokban szinte

evidenciaként emlegették, a szókapcsolatot használták és ismerték, azonban több értelmezési lehetőség jelent meg ebben az esetben is.

Egy Bach–huszár a parlamentben

■ A passzívan ellenálló ellentéte tehát a kollaboráns, a Bach-huszár, akinek politikai aktivitását hevesen utasították el az alkotmányos időszakban. 1861-ben azonban bekövetkezett a skandalum: egy önkényuralmi hivatalnokot, aki egyben muszkavezető is volt, országgyűlési képviselővé választották. Ő a ruszin nemzetiségű Dobránszky Adolf, akinek igazolási ügyében világossá vált, hogy a még oly egyértelműnek tűnő kérdések is komoly problémákat vethetnek fel.

Dobránszky 1849-ben jelentős szerepet vállalt az orosz intervenció seregei mellett, amiért cári kitüntetésben is részesült. Ennek ellenére 1861-ben a Sáros vármegyei zborói kerületben képviselővé választották. Az országgyűlés azonban nem igazolta a mandátumát, és több képviselő is heves beszédben ítélte el az esetet. A szintén sárosi politikus, a héthársi Bánó József azonban mégis a mandátum igazolására tett javaslatot. A megdöbbenést kiváltó Bánó – úgymond – megnyugodva nyugtázta, hogy nem a választás tisztasága, nem a képviselő nemzetisége és személyisége miatt került vizsgálat alá az eset, hanem eljárási szabálytalanságok okán. „De ha volt némi ellenszenv az ő neve ellen, akkor azt mondom, hogy az a Bach-rendszernek következetes és 12 év óta mindig hű bajnoka ellen volt, és hogy ezen rendszer ellen minden magyar ember minden időben is ki fogja roszallását mutatni; az, azt tartom, minden kétségen felül áll” – fogalmazott. Ezt azonban még nem tartotta elegendőnek a mandátumtól való megfosztáshoz.¹⁶ A vitához ezt követően hozzászólók általában elválasztották Dobránszky személyét és a választási eljárási hibákat. Az előbbivel kapcsolatban kifejtették ugyan ellenszenvüket, de szóltak arról is, hogy a választónak joga van bárkit, aki a törvény feltételeinek megfelel, megválasztani, és az igazolás megtagadását az eljárási rend megszegésére alapozták. Igen érdekes beszédet mondott azonban Tisza Kálmán, aki nem minősítette Dobránszkyt, sőt visszautasította, hogy a képviselőház újságcikkek alapján hozzon döntéseket. Arról beszélt, hogy azon az alapon, melyet a zborói választás ellen felhoztak, több mandátum igazolását meg kellett volna tagadni. Mivel ez nem történt meg, az igazolást nem látta megakadályozhatónak.

Az igazolással kapcsolatos polémiaiban tehát igen jelentős, de nem ügyszó szeptember kapott Dobránszky múltja. Ez annak a következménye is lehetett, hogy a képviselőknek veszélytelenebb volt a törvényszegésre hivatkozni, mint az akár precedens értékűvé tehető, később ellenük is fegyverként használható politikai érvekre. Tisza Kálmán visszafogott nyilatkozata mögött is ez a momentum sejthető, hiszen az igen erőteljesen feltételezhető, hogy Tisza nem rokonszenvezett a hajdani muszkavezetővel és császári hivatalnokokkal, vagy legalábbis szerepvállalását bizonyára elítélte. A politikai alapú vád, amit az újságok közvetítettek, azonban nem csorbíthatta a parlament és a képviselők szuverenitását. Politikai célok miatt a nyilvánvaló kollaboráns is amnesztiában részesülhetett, vagy legalábbis más – kevésbé veszélyes – ürügyet kellett keresni a közéletből való kiszorításához.

„....megállottunk, mennyire erőnk engedé...”

■ Az 1861-es képviselőházi vitákban, a felirat május végi tárgyalása kapcsán jelent meg erőteljesen a passzív ellenállás fogalma. Podmaninczky Frigyes május 24-én határozati oldalról szólott hozzá a felirati vitához. Podmaninczky az 1848-as eseményekre való utalás után tért rá Magyarország akkori helyzetére és a társadalom magatar-

tására, melyet a következő szavakkal jellemezett: „Nem engedünk tehát kiállott szenvedéseink daczára semmi csábnak, hanem megállottunk, mennyire erőnk engedé, a passiv ellenállás és a törvényesség terén, s a tőlünk oly sokszor elragadott haladás zászlóját újból kitűztük.”¹⁷ Tisza László másnap szintén a határozat mellett érvelt, az ő értelmezésében a passzív ellenállás mint egyedüli fegyver jelent meg arra az esetre, ha megszakadnának a tárgyalások. „Anyagi hatalommal a ház nem rendelkezhetik, megvan azonban akarata, meg tiszta öntudata arra, hogy azonnal a passiv, de hajthatlan ellenállási politikát léptesse életbe, mihelyt – Isten mentsen tőle – civilisatoraink új kísérletet akarnának tenni velünk, akár az alkotmányosság álmezében, mely ignotos fallit, notis est derisui, akár az önuralom undorító teljes meztelenségében.”¹⁸ Május 29-én Latinovics Vince szövelt hozzá szintén a határozatiak oldaláról a felirati vitához. Latinovics két történelmi eseményt, a francia állam 1789-es és az osztrák abszolutizmus 1859–60-as összeomlását hasonlította össze. Meglátása szerint az események – a forradalom és a békés összeomlás – alapvetően a korban élt emberek műveltsége miatt különböztek egymástól. Hiszen „még a múlt században az erőltetett, önkényes uralkodási törekvések a kiművelődésben igen hátul állott népet szenvedélye elragadtatásában misem fékezhetette és fájdalma enyhítését csak az Európát megrázkódtató forradalom és a koronás fő porba hullásában kereste: addig a 19. század műveltsége magasb fokára hágott nép önkebelében meggyőződve levén az állapot tarthatatlanságán, passiv ellenállással siettette azon birodalomnak vagy szerkezetének menthetlenül összeomlását, melynek fejedelme hatalma tetőpontján egy édes álmában a Caesarok koronáját tartá kezében.”¹⁹ Tehát a forradalom elmaradása a kulturális fejlettség következménye, a passzív ellenállás – a műveltek fegyvere – pedig már rendszerbuktató szerepben jelenik meg az értékelésében. A felirati vita végéhez közeledve Buday Lőrinc beregi képviselő állította szembe a passzivitást a deáki politikával. A tárgyalások megszakadásának esetére a következőt vizionálta: „Van nekünk Ausztria ellenében egy, bár lassan munkál, de biztos hatású fegyverünk; nem ujat mondok, mert sokszor mondvá volt: a passiv ellentállás. Visszatérünk mi ha kell, nem csöndes hajlékainkba, melyet e pillanatban is dúlnak az executorok, hanem visszatérünk a vulkán gyomrába, hogy associaljuk magunkat ama destructiv elemekhez, melyek visszatarthatlanul működnek a tarthatlannak bizonyult kormányrendszer szétrobbantásán. (Zaj.) E passiv ellentállási védmtívek közé való visszavonulás tehát szerintem a situationak megfelelő helyes politika: e politikának kifolyása a határozati fogalmazvány.” A passzivitás ellentéte, az aktív politika pedig a felirat támogatása lett volna értelmezése szerint. „De tisztelt képviselők; ajánlhatik nekünk az activ fellépésnek egy neme: Fölrás által járulni a tényleges hatalomhoz; ezt czélszerűnek nem tartom, mert hiányzik a törvényes alap; további activ föllépésért felelősséget csak akkor vállalnék, ha arra a törvényben támpontot találnék: ez nézetem szerint hiányzik.”²⁰

A fent idézett négy beszéd tehát tényként kezelte a passzív ellenállást, annak akár rendszert buktató szerepet is tulajdonított. A határozatiak úgy látták, hogy erre alapozták korábbi politikájukat, és a jövőben is alkalmazható fegyvert jelentett számukra. De hogy pontosan mit is takart ez a magatartás, arról annyit tudhatunk meg, hogy mindenki a maga módján akadályozta a rendszert. Különösen érdekes azonban az, hogy Deák és pártja nem használta a fogalmat, csupán a határozatiak érvrendszerében szerepelt. Amit tehát az utókor deáki magatartásmintaként jelenített meg, az az 1861-es viták során épp az ellenfelek érvrendszerében kapott szerepet.

Maradva még az 1861-es országgyűlésnél és a felirati vitánál, még egy beszédet látnunk szükségesnek felidézni. Báró Wenckheim László június 19-én ugyanis a felirati javaslat támogatása kapcsán szólt a passzív ellenállásról. Wenckheim szavaiból a passzivitás Deák-párti olvasata ismerhető meg. A szónok nem tagadta ugyan, hogy „a

passiv ellentállásban roppant morális erő rejlik”, de kétségbe vonta, hogy csupán ez lett volna, ami „megmentette a hazát”. A passzivitás mellett az aktivitás fontosságát hangsúlyozta. A kérdést olyan fontosnak tartotta, hogy pontokba foglalta mondanivalóját. Az aktív tevékenység körébe elsőként a családi körben ápolt hazafiságot sorolta, amit az utókorban majd általában a passzív ellenálláshoz tartozóként fognak említeni. Érdekesebb volt az a megfogalmazás, mely szerint a hazafiság fontos bizonyítéka volt az is, ami a haza „jelesbjei szívében soha el nem aludott, soha el nem csüggedt, a midőn bármily rés, bármily alkalom mutatkozott, hazai szentügyünk előmozdítására, kiállva azon térre, melyre lehetett, küzdött elleneinkkel a hazáért”. Ezen hazafiak lehettek a hivatalvállalók, elsősorban talán a konzervatív politikusok, akik ahol lehetett, és amennyire lehetett, kiálltak bizonyos politikai elvekért. Wenckheim fogalomhasználatában tehát ez a csoport, melyet talán leginkább deáki instrukciókkal rendelkező Szógyény-Marich László reprezentált, szintén nem tartozott a passzív ellenállók közé. Külön szólt az újságírókról és a „gazdaság, az ipar, a kereskedés és tudományok terén tevékenykedőkről”. Az „aktív hazafiság” körébe sorolta a társadalmi egyesületekben kifejtett tevékenységet, az önművelést és a tanulást is, mely lehetővé teszi, hogy a fiatalok a későbbiekben hasznos tagjai legyenek a társadalomnak.²¹ Wenckheim Deák-párti beszéde tehát ugyan nem vonta kétségbe a passzivitás tényét, de azt minden aktív elemétől megfosztotta, és az aktivitást ajánlotta követendő példaként a főrendeknek, melynek alapján a felirat elfogadására biztatta őket.

A passzivitás és aktivitás tehát részét képezte a kor politikai közbeszédének, csak éppen nem ott és nem úgy bukkan föl, mint ahogy és ahol arra számíthatunk. Nem a deáki politika érvrendszerét erősíti, hanem éppen az ellenfelek eszköztárában kapott kiemelt szerepet. Az 1861 utáni időszak vitáiban újra és újra visszatér, aminek kifejtése azonban már túlfeszítené jelen írás terjedelmi korlátait, ezért térjünk vissza a cikk elején említett Éber Nándorhoz és beszédéhez. Hiszen annak segítségével megismerhetjük egy fontos emigráns személyiségnek a passzív ellenállással kapcsolatos nézeteit, valamint meghatározhatjuk a kiegyezés és a passzivitás viszonyrendszerének egy újabb értelmezési lehetőségét.

A passzív ellenállás egy emigráns szemszögéből

■ Éber leírása szerint az 1849 utáni időszakban a legkétségbeejtőbb tapasztalat az volt, hogy „népek nagy tömege” az új világon nem szörnyedt el, hanem „majdnem megnyugodott benne. Részint kimerülve az eredménytelen küzdelem által, részint megijedve a túlzásoktól, [...] olyannyira, hogy a szabadságnak még a nevétől is borzadtak. Túrték inkább, vagy még támogatták is a felülről jövő önkényuralmat”, mintsem hogy magukat veszélynek kitégyék. Éber ezen szavaiban az ötvenes évek elejének tapasztalata köszönhet vissza számunkra, amikor az emigráció Kossuth által vezetett ága az aktív ellenállással, a titkos ellenállási mozgalmak szervezésével próbálkozott. A többség némaságával szinte kollaborált, félt, visszahúzódott.

Majd hirtelen ez a megfélemlített tömeg más megközelítésben jelenik meg a beszédében: a „nemzet tetszhalott volt, csak hallgatag szilárd magatartása által tehetett óvást”. Ezt követően tért rá a szerző arra, hogy milyen nehéz volt ebben a helyzetben az emigrációnak az ország jogaiért kiállni és Európát járó zarándokként azt bizonygatni, hogy a nemzet csak „szinleg holt”, benne a szabadság vágya ég. Ebben a szituációban már két szerep létezett; az egyik a hazai kitartás, a passzív ellenállás volt, a másik pedig az emigrációs politika, mely a forradalom kirobbantásához szükséges kedvező diplomáciai helyzetet kereste. Jól érzékelhető, hogy a megváltozó emigrációs elképzelések lenyomata jelenik meg a sorokban. A titkos ellenállás, a hazai forradalom újbóli kirobbantási kísérleteinek kudarcai után Kossuth is a diplomá-

cia felé fordult. Egy ilyen politika csupán a passzívan ellenálló néma ország víziójára alapozhatta tevékenységét, egy olyan állapotra, melyben a nemzet csak a kedvező lehetőséget várja, hogy a szabadságküzdelmét kirobbantsa.

Ez azonban csak illúzió volt, és nem valóság, hiszen a nemzetnek kedvező lehetőség esetén fel kellett volna ébrednie tetszhalott állapotából, de nem tette. „Két ilyen alkalom mutatkozott” – szolt a beszéd, 1859 és 1866. „Mind a kettő oly alkalom volt, mely még legvérmesebb álmainkat is felülmúlta. A nemzet néma maradt és mozdulatlan. [...] Tovább is ily reménységgel kecsegtetni magunkat csak önámítás lett volna.” És ezzel meg is szűnik a passzivitással kapcsolatos minden illúzió, hiszen már az életrevalóság ellentétéként jelenítette meg Éber. A képviselőjelölt szerint a kiegyezés alternatívája ekkor már nem volt más, mint a „passiv ellenállásba visszasüllyedni és indiai fakir gyanánt összefont karral várni, hogy majd valaki valahonnan leszáll és a nemzetet minden tulajdon fáradozása nélkül megmentendi, vagy pedig [...] kiegyezkedni. A nemzet nagy többsége ez utóbbit választotta, és ezáltal életrevalóságát kimutatta; mert ismervén saját erejét, a körülményekkel számot vetett.”²²

A Deák-párti Ébernél a múltat értelmező sorai nagyban rokoníthatók az 1861-es felirati vitában elhangzottakkal. Azt is lehet mondani, hogy Éber már ekkor leszámolt a passzivitás mítoszával, hiszen a hatalmas diplomáciai tapasztalattal rendelkező, Garibaldi mellett a fegyveres küzdelmet is vállaló politikus pontosan fel tudta mérni annak értékét. Azonban a kiegyezés kritikusaiknak, így Kossuthnak sem volt, nem maradt más politikai eszköze, mint a „mozgalom” erejének hangsúlyozása. A kor embere számára pedig megfelelő beszédmód volt arra, hogy az abszolutizmus alatt történeteket a jelen igényei szerint értelmezze, értékelje. Mint ahogy azt Cieger András megfogalmazta: a társadalmi akarat hiányában a múlttal való szembenézés elmaradt, a társadalom szereplői, az elit tabuk ledöntése helyett mítoszokat gyártott az ellenállásról, életrajzokat kozmetikázott, lejárató céllal ügynöklisztákat szerkesztett, valamint igekezelt felmenteni uralkodóját az elnyomás bűnei alól. Az akkori rendszerváltás éveiben azonban mindez vállalhatóan tűnt a békés átmenet kézzelfogható előnyeiért.

■ JEGYZETEK

1. Budapesti Közlöny 1869. március 16. 759.
2. Vasárnapi Újság 16. évf. 26. sz. 1869. július 27. 350.
3. Falk Miksa: *Két fejedésbe ment újságról*. In: *Úó: Kor- és jellemrajzok*. S. a. r. Falk E. Révai Testvérek, Bp., 1903. 24–36.
4. Falk: i. m. 30.
5. Falk: i. m. 32–33.
6. *Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1879*. S. a. r. Rózsa Miklós. Bp., 1909. 82–83.
7. *Kecskeméthy*: i. m. 104.
8. Hóke Lajos: *Szolnoki emlékeim 1854–1860*. Jász-Nagy-Kun-Szolnok 1890. március 16, április 13, IV 20. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár mikrofilmállománya.
9. Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei 1848–1861*. Bp., 1886. (a továbbiakban: Kónyi II 178.
10. *Idősb Szőgyény–Marich László országbíró emlékiratai. 1849–1859*. II Bp., 1917. (a továbbiakban: Szőgyény) 30–31; Kónyi II. 179–178.
11. Kónyi II. 180.
12. *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Angyal Dávid. Bp., 1926. 515.
13. Szőgyény 70; Kónyi. II 181.
14. Kónyi II. 193.
15. Szőgyény 141.
16. *Bánó József beszéde Dobránszky Adolf igazolása kapcsán*. 1861. április 30. XIV. ülése. Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. I. Pest, 1861. 71.
17. *Podmaninczky Frigyes beszéde*. Képviselőházi Napló. 1861. XXVIII. ülés. 1861. május 24. 249.
18. *Tisza László beszéde*. Képviselőházi Napló. 1861. XXIX. ülés. 1861. május 25. 272.
19. *Latinovics Vince beszéde*. Képviselőházi Napló. 1861. XXXII. ülés. 1861. május 29. 334.
20. *Buday Lőrinc beszéde*. Képviselőházi Napló. 1861. június 3. XXXV. ülés 34.
21. *Wenckheim László beszéde*. Főrendiház Naplója VII. ülés 1861. június 19. 103–104.
22. Éber: i. m. 759.

■ IRODALOM

- Benedek Gábor: *Kollektív amnézia: honvédtisztek hivatalvállalása a Bach-korszakban*. Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok. Rendi társadalom – Polgári társadalom 12. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2003. 394–413.
- Cieger András: *Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége*. Identitásaink és (el)hallgatásaink. XXI. Század Intézet évkönyve. Szerk. Fricz Tamás – Láncki András. Bp., 2011. 27–42.
- Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*. AETAS 1995. 4. sz. 27–59.
- Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél *elkobzott levelezése*. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Angyal Dávid. Bp., 1926.
- Hermann Róbert: *A Bach-huszár és a huszárcapitány. Jakab Elek ismeretlen (fél)munkája*. Korunk 2011. 5. sz. 49–59.
- Hóke Lajos: *Magyarország ujabbkori történelme 1815-től 1892-ig*. Átdolgozva és a provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta Szabó Ferencz. Nagy-Becskerek, 1893. II.
- Hóke Lajos: *Szolnoki emlékeim 1854–1860*. Jász-Nagy-Kun-Szolnok 1890. március 16, április 13, április 20. *Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1879*. S. a. r. Rózsa Miklós. Bp., 1909.
- Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei 1848–1861*. Bp., 1886.
- Mayer Mária: *A ruszinok és az 1865. évi képviselőválasztás*. Századok 1974. 5–6. sz. 1146–1149.
- Pap József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* AETAS 2003. 4. sz. 159–176.
- Pap József: *Deák Ferenc az 1850-es években*. In: *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. A 2003. november 4–5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai. Szerk. Balogh Elemér – Sarnyai Csaba Máté. Szeged, 2005. 165–174.
- Pap József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003.
- Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai. 1849–1859*. II. Bp., 1917.

